

16. Gaponenko L. O. Rozvytok refleksii' jak psychologichnogo mehanizmu korekciï profesijnoi' povedinky u pedagogichnomu spilkuvanni // Pedagogika i psihologija. – 2001. – № 3. – S. 81–89.
17. Mjasishhev V. N. Psihologija otnoshenij / V. N. Mjasishhev ; pod red. A. A. Bodaljova. – M. : Izd-vo «Institut prakticheskoi psihologii» ; Voronezh : NPO «МО DЖЕК», 1995. – 356 s.
18. Piazhe Zh. Psihologija intellekta / Zhan Piazhe ; per. s angl. i fr. – SPb. : Piter, 2003. – 192 s.

Received June 7, 2017

Revised July 10, 2017

Accepted August 11, 2017

УДК 159.923.5

О. В. Гудима

ulag2107@gmail.com

Психологічні особливості формування моральних якостей у молодших школярів

Hudyma O. V. Psychological peculiarities of junior pupils' moral qualities formation / O. V. Hudyma // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G. S. Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S. D. Maksymenko, L. A. Onufrieva. – Issue 38. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2017. – P. 122–132.

O. V. Hudyma. Psychological peculiarities of junior pupils' moral qualities formation. The psychological and pedagogical literature has been analyzed in the article. The literature is devoted to the problem of peculiarities of junior pupils' moral qualities formation. It is found out that at the present stage of formation of the psychological and pedagogical theory of education there is no possibility of purposeful formation of a morally developed personality, for which the moral and ethical priorities adopted by society would acquire the meaning of life and act as regulators of moral behavior. The involvement of junior pupils to moral activities and interpersonal communication connected with it are noted to be the main condition for the development of moral qualities.

It is determined that the formation of moral qualities consists in a system of moral and ethical exercises, which include: ethical conversations, story-role games, play situations that include moral content, ending stories

with moral content, system of training lessons. It is shown that the success of the use of these methods largely depends on the general and special principles of moral development of the personality, the sequence and systematic analysis of content concepts, moral situations, personal and other actions by respondents, expanding of the experience of moral behavior. Compliance with the requirements for the content and organization of psycho-correction work is found out to be a prerequisite for their use.

The results of the general assessment of awareness and understanding of the content of moral categories by pupils of the control and experimental groups show that during the psycho-correction lessons, the most positive changes were received by the respondents of the experimental group in relation to the moral category of «kindness», and the least – in the moral category of «sensitivity». At the same time, minor changes are observed in the control group.

Key words: moral behavior, moral development, moral quality, moral category, comprehension, understanding, kindness, honesty, sensitivity, younger schoolchildren.

О. В. Гудима. Психологічні особливості формування моральних якостей у молодших школярів. У статті проаналізовано психолого-педагогічну літературу, в якій вивчається проблема особливостей формування моральних якостей у молодших школярів. З'ясовано, що на сучасному етапі становлення психолого-педагогічної теорії виховання не існує можливостей цілеспрямованого формування морально розвиненої особистості, для якої прийняті суспільством морально-етичні пріоритети набували б сенсу життя та виступали регуляторами моральної поведінки. Зазначено, що основною умовою розвитку моральних якостей є залучення молодших школярів до моральної діяльності та пов'язане з нею міжособистісне спілкування.

Визначено, що формування моральних якостей полягає у системі морально-етичних занять, які включають в себе: етичні бесіди, сюжетно-рольові ігри, програвання ситуацій морального змісту; закінчення розповідей із моральним змістом; систему тренінгових занять. Показано, що успіх використання цих методів значною мірою залежить від загальних та спеціальних принципів морального становлення особистості, послідовності й системності аналізу респондентами сенсу понять, моральних ситуацій, власних і чужих вчинків, розширення досвіду моральної поведінки. З'ясовано, що необхідною умовою їх використання є дотримання вимог щодо змісту й організації проведення психокорекційної роботи.

Отримані результати загальної оцінки усвідомлення та розуміння змісту моральних категорій учнями контрольної та експериментальної груп показують, що під час психокорекційних занять найбільш позитивні зрушення були отримані респондентами експериментальної групи відносно моральної категорії «доброта», а найменш позитивні – відносно моральної категорії «чуйність». При цьому в контрольній групі спостерігаються незначні зміни.

Ключові слова: моральний вчинок, моральний розвиток, моральна якість, моральна категорія, усвідомлення, розуміння, доброта, чесність, чуйність, молодші школярі.

Постановка проблеми. Розвиток морально зрілої особистості складається з цілеспрямованого та планомірного впливу на свідомість і поведінку дитини. Результатом цього впливу є становлення моральних вчинків, що відповідають моральним нормам та цінностям суспільства, в якому відбувається виховання особистості. У моральних вчинках відбувається формування моральних якостей. Провідними моральними якостями є доброта, чесність, чуйність.

Аналіз досліджень із цієї проблеми. На сучасному етапі становлення психолого-педагогічної теорії виховання не існує можливостей цілеспрямованого формування морально розвиненої особистості, для якої прийняті суспільством морально-етичні пріоритети набували б сенсу життя та виступали регуляторами моральної поведінки.

Формування моральних якостей молодших школярів найефективніше відбувається в умовах цілеспрямованого психолого-педагогічного впливу, при використанні розвивальних форм і методів. В основі психолого-педагогічного впливу лежить позитивний психологічний клімат і система виховних відносин, підпорядкованих єдиній меті, яка забезпечує взаємодію вчителя (вихователя, психолога, батьків) та вихованців. Її особливості полягають у тому, що «зовнішнє (об'єктивне) стає надбанням внутрішнього (суб'єктивного), переводиться в галузь свідомості людини з тим, щоб знайти своє вираження в результатах подальшої поведінки та діяльності» [6, с. 94]. Основними психологічними механізмами формування моральної особистості виступають «зовнішнє обумовлення, наслідування, ідентифікація», завдяки яким дитина оволодіває соціальними нормами та вимогами [2, с. 168].

Основною умовою розвитку моральних якостей є залучення молодших школярів до моральної діяльності та пов'язане з нею міжособистісне спілкування. Формувальний експеримент побудований на принципі особистісно-гуманістичного стилю спілкування, з допомогою якого відбувається вплив на взаємостосунки між учнями, формування позитивного ставлення до моральних якостей та норм моральної поведінки. При цьому стимулом виступає характер висунутих вимог до учнів та форма зауважень [2].

Мета статті – розробити й апробувати програму формування моральних якостей у молодших школярів.

Методи дослідження. У зв'язку з цим було розроблено і запроваджено спеціальну програму, що включала в себе: 1) етичні бесіди, спрямовані на залучення учнів до обговорення, аналізу вчинків як оточуючих людей, літературних персонажів, так і власних; формування учнями суджень, висновків із конкретної проблеми; 2) сюжетно-рольові ігри; 3) програвання ситуацій морального змісту; 4) закінчення розповідей із моральним змістом; 5) систему тренінгових занять, спрямованих на закріплення знань про моральні норми.

Аналіз психолого-педагогічної літератури [3; 4 та ін.] свідчить, що виховні заняття найкраще будувати у формі етичної бесіди. У зв'язку з цим, із метою формування у молодших школярів моральних якостей, заняття у формі етичної бесіди було обрано нами основним засобом психолого-педагогічного впливу на них. Етична бесіда використовувалась для залучення учнів цієї вікової категорії до обговорення, аналізу, оцінки моральних вчинків.

Під час формувального впливу, окрім методу етичної бесіди, використовувались й інші методи формування досвіду моральної поведінки [7, с. 61]: методи вправ, педагогічні вимоги, організація виховних ситуацій, гра тощо. Такі види роботи було спрямовано на привчання та закріплення норм моральної поведінки, удосконалення моральних вчинків вихованців. Із цією метою, враховуючи вікові особливості молодших школярів, використовувались вправи з елементами ігрової діяльності: зосередження уваги учнів на поняттях, пов'язаних із певною моральною категорією; усвідомлення й осмислення її значення; виклик емоційних переживань в учнів відносно моральних категорій; поведінка учня відповідно до моральних норм [1, с. 181–186].

При проведенні етичних занять використовувались зошити-пам'ятки «Про мене» [5, с. 154], у яких було занотовано поняття моральних якостей, правила моралі, визначення моральних норм, виявлення своїх недоліків та переваг у ставленні до оточуючих людей щодо моральної якості, яка розглядалася на етичному занятті.

Виклад основного матеріалу. Аналіз отриманих результатів дослідження показав позитивну динаміку змін у формуванні моральних категорій в учнів молодших класів. Зокрема, динаміку змін усвідомлення і розуміння молодшими школярами моральної категорії «доброта» відображено у таблиці 1.

Таблиця 1

Оцінка учнями молодших класів контрольної та експериментальної груп усвідомлення та розуміння моральної категорії «доброта» до і після проведення психокорекційних занять

Складові знань моральної категорії	Оцінка знань (%)				Різниця між П і В	
	Вихідні дані (В)		Підсумкові дані (П)			
	Контрольна група	Експериментальна група	Контрольна група	Експериментальна група	Контрольна група	Експериментальна група
Доброзичливе ставлення до оточуючих людей	45	43,33	46,67	60	1,67	16,67
Любов та повага до рідних і близьких людей	66,67	65	66,67	83,33	0	18,33
Прояв поваги та шанобливого ставлення до навколишнього середовища	36,67	35	38,33	53,33	1,66	18,33
Щедрість, нежадібність, готовність дитини поділитись своєю приватною річчю з іншими дітьми	56,67	55	56,67	70	0	13,33
Допомога по господарству близьким людям	63,33	63,33	63,33	80	0	16,67
Відмінність від інших позитивних моральних якостей	25	26,67	26,67	46,67	1,67	21,67
Протилежність моральним якостям негативного характеру	23,33	21,67	25	50	1,67	28,33

Наведені дані свідчать, що вихідна оцінка усвідомлення та розуміння моральної категорії «доброта» за усіма складовими її змісту, як у контрольній, так і в експериментальній групах, була майже однакова. Як у контрольній, так і в експериментальній групах респонденти у трактуванні доброти найбільше виділяли такі характеристики її змісту, як любов та повага до рідних і близьких людей (відповідно 66,67%, 65%), як допомога по господарству близьким людям (відповідно 63,33% і 63,33%). Аналіз даних формуючого експерименту показав, що оцінка усвідомлення та розуміння моральної категорії «доброта» за усіма

складовими її змісту в експериментальній групі збільшилася в середньому на 19,05%, у контрольній групі – на 0,95%.

Результати дослідження свідчать, що під впливом психокорекційних занять у дітей експериментальної групи оцінки усвідомлення та розуміння моральної категорії «доброта» загалом і кожної складової її змісту значно покращились. Із наведених результатів можна зробити висновок, що збільшився рівень усвідомлення та розуміння знань про цю норму моралі. Значних зрушень в учнів контрольної групи у цьому аспекті не виявлено.

Дані таблиці 1 показують, що найбільших змін у результаті корекційної роботи зазнала оцінка учнями експериментальної групи такої характеристики добра, як відмінність від інших позитивних моральних якостей (на 21,67%; у контрольній – на 1,67%), а найменших зрушень зазнала така характеристика, як щедрість, нежадібність, готовність дитини поділитись своєю приватною річчю з іншими дітьми (на 13,33%, у контрольній – 0%).

Зміни внаслідок психокорекційного впливу відносно усвідомлення та розуміння моральної категорії «чесність» та її змістовних характеристик висвітлено у таблиці 2.

Таблиця 2

Оцінка учнями молодших класів контрольної та експериментальної груп усвідомлення та розуміння моральної категорії «чесність» до і після проведення психокорекційних занять

Складові знань моральної категорії	Оцінка знань (%)				Різниця між II і V	
	Вихідні дані (V)		Підсумкові дані (II)			
	Контрольна група	Експериментальна група	Контрольна група	Експериментальна група	Контрольна група	Експериментальна група
Прояв правдивості, щирості, відвертості до оточуючих людей	51,67	50	51,67	60	0	10
Дотримання та виконання даних дитиною обіцянок	33,33	30	35	45	1,67	15
Прояв навички та звички не красти, не брати чужі речі без дозволу власника	40	40	43,33	58,33	3,33	18,33

Продовження табл. 4

Добровільне зізнання у своїх негативних діях і вчинках	20	21,67	20	41,67	0	20
Прояви відвертості та правдивості в сім'ї	26,67	25	26,67	38,33	0	13,33
Бути чесним із самим собою	25	23,33	26,67	46,67	1,67	23,34
Усвідомлення різниці між іншими позитивними моральними якостями	25	25	25	40	0	15
Відмінність від таких негативних моральних якостей, як брехливість, заздрість, нещирість, лицемірство тощо	35	36,67	36,67	50	1,67	13,33

Результати таблиці 2 свідчать, що вихідні оцінки усвідомлення та розуміння моральної категорії «чесність» за усіма складовими її змісту як у контрольній, так і в експериментальній групах були майже однакові. Як у контрольній, так і в експериментальній групах респонденти у трактуванні чесності найбільше виділяли такі її змістовні характеристики, як прояв правдивості, щирості, відвертості до оточуючих людей (відповідно 51,67%, 50%), дотримання та виконання даних дитиною обіцянок (33,33% і 30%). Аналіз даних корекційної роботи показав, що оцінка усвідомлення та розуміння моральної категорії «чесність» за усіма складовими її змісту в експериментальній групі збільшилася в середньому на 16,04%, у контрольній групі – на 1,04%.

Унаслідок корекційної роботи у респондентів експериментальної групи оцінки усвідомлення та розуміння моральної категорії «чесність» загалом і кожної складової її змісту зокрема значно покращились. З отриманих результатів прослідковується збільшення рівня усвідомлення та розуміння знань про цю норму моралі. Значних позитивних зрушень у респондентів контрольної групи в цьому плані не виявлено.

Дані таблиці 2 засвідчують, що найбільших змін у результаті корекційного впливу зазнали респонденти експериментальної групи щодо такої характеристики чесності, як бережливе, шанобливе ставлення та повага до шкільного майна (на 23,34%; у контрольній – на 1,67%), а найменших зрушень зазнала така характеристика, як прояв правдивості, щирості, відвертості до оточуючих людей (на 13,33%, у контрольній – 0%).

Зміни внаслідок психокорекційного впливу відносно усвідомлення та розуміння моральної категорії «чуйність» та її змістовних характеристик висвітлено у таблиці 3.

Таблиця 3

Оцінка учнями молодших класів контрольної та експериментальної груп усвідомлення та розуміння моральної категорії «чуйність» до і після проведення психокорекційних занять

Складові знань моральної категорії	Оцінка знань (%)				Різниця між П і В	
	Вихідні дані (В)		Підсумкові дані (П)			
	Контрольна група	Експериментальна група	Контрольна група	Експериментальна група	Контрольна група	Експериментальна група
Здатність до співчуття та співпереживання подій, що відбувалися з оточуючими людьми	30	31,67	33,33	46,67	3,33	15
Турбота, допомога оточуючим (рідним, учителям, вихователям, одноліткам тощо)	40	38,33	40	50	0	11,67
Наявність у дітей уважності, небайдужості до людей та їхніх переживань, почуттів	48,33	46,67	50	58,33	1,67	11,67
Наявність у дитини емоційної чутливості до оточуючих	31,67	30	31,67	41,67	0	11,67
Емоційні прояви поведінки дитини на радість та горе оточуючих людей	26,67	28,33	26,67	40	0	11,67
Розуміння й усвідомлення дитиною різниці між іншими позитивними моральними якостями	3,33	5	5	18,33	1,67	13,33
Розуміння й усвідомлення дитиною різниці між негативними моральними якостями	25	23,33	25	38,33	0	15

Аналізуючи дані таблиці 3, ми спостерігаємо, що вихідні оцінки усвідомлення та розуміння моральної категорії «чуйність» за усіма складовими її змісту як у контрольній, так і в ек-

периментальній групі були майже однакові. При трактуванні змістовних характеристик чуйності респондентами контрольної та експериментальної груп найвищий рівень усвідомлення і розуміння спостерігався за такими характеристиками, як наявність у дітей уважності, небайдужості до людей та їхніх переживань, почуттів (відповідно 48,33%, 46,67%). Аналіз даних корекційної роботи показав, що оцінка усвідомлення та розуміння моральної категорії «чуйність» за усіма складовими її змісту в експериментальній групі збільшилася в середньому на 12,86%, у контрольній групі – на 0,95%.

Унаслідок психокорекційної роботи в респондентів експериментальної групи оцінки усвідомлення та розуміння моральної категорії «чуйність» загалом і кожної окремої складової її змісту зокрема значно покращились. З отриманих результатів у респондентів простежується збільшення рівня усвідомлення та розуміння знань стосовно цієї моральної категорії, але суттєвих зрушень у респондентів контрольної групи в цьому випадку не виявлено.

Результати таблиці 3 засвідчують, що найбільших змін у результаті психокорекційного впливу зазнали респонденти експериментальної групи щодо такої характеристики чуйності, як здатність до співчуття та співпереживання подій, що відбувалися з оточуючими людьми (на 15%; у контрольній – на 3,33%).

У таблиці 4 представлено порівняльні дані оцінки учнями контрольної та експериментальної груп усвідомлення та розуміння змісту моральних категорій до і після проведення психокорекційних занять.

Таблиця 4

Оцінка учнями молодших класів контрольної та експериментальної груп усвідомлення та розуміння змісту моральних категорій до і після проведення психокорекційних занять

Моральні категорії	Оцінка знань (%)				Різниця між П і В	
	Вихідні дані (В)		Підсумкові дані (П)			
	Контрольна група	Експериментальна група	Контрольна група	Експериментальна група	Контрольна група	Експериментальна група
Доброта	45,24	41,19	46,19	63,33	0,95	22,14
Чесність	32,08	31,46	33,13	47,5	1,05	16,04
Чуйність	29,29	29,04	30,24	41,9	0,95	12,86
Разом	35,53	33,9	36,52	50,91	0,99	17,01

Отримані результати загальної оцінки усвідомлення та розуміння змісту моральних категорій учнями контрольної та експериментальної груп показують, що під час психокорекційних занять найбільш позитивні зрушення були отримані респондентами експериментальної групи відносно моральної категорії «доброта» (22,14%), а найменш позитивні – 12,86% відносно моральної категорії «чуйність». При цьому в контрольній групі ми спостерігаємо однакове зростання ($\approx 0,99\%$).

Наведені у таблиці 4 дані, які показують усвідомлення та розуміння знань відносно виокремлених нами для експериментального дослідження моральних категорій, представлено графічно (рис. 1).

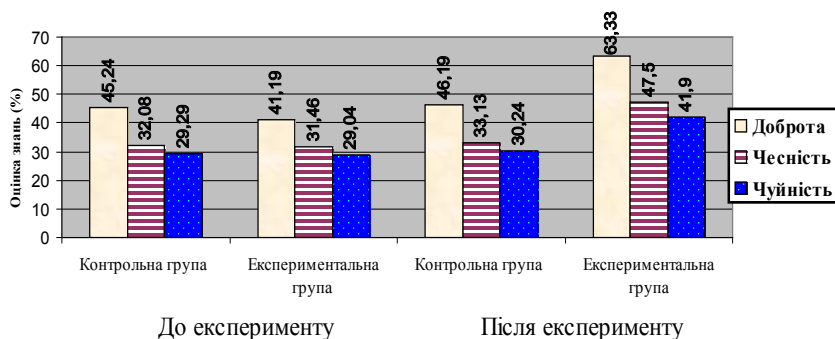

Рис. 1. Оцінка учнями контрольної та експериментальної груп усвідомлення та розуміння змісту моральних категорій до і після проведення психокорекційних занять

Висновки. Отримані результати загальної оцінки усвідомлення та розуміння змісту моральних категорій учнями контрольної та експериментальної груп показують, що під час психокорекційних занять найбільш позитивні зрушення було отримано респондентами експериментальної групи відносно моральної категорії «доброта», а найменш позитивні – відносно моральної категорії «чуйність». При цьому в контрольній групі ми спостерігаємо незначні зміни. Це свідчить про ефективність запропонованої нами програми.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади : навч.-метод. видання / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.

2. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади : навч.-метод. посіб. / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 344 с.
3. Богуш А. М. Етичні бесіди в 1–3 класах / А. М. Богуш, О. І. Смольська. – К. : Рад. школа, 1981. – 140 с.
4. Ефимова Л. Г. Формирование нравственных качеств у подростков в процессе игровой деятельности во внеурочное время : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Л. Г. Ефимова. – К., 1991. – 168 с.
5. Киян Л. Ф. Воспитание бережливости как нравственной черты учащихся-подростков : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / Л. Ф. Киян. – К., 1985. – 184 с.
6. Психология : словарь / под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Политиздат, 1990. – 434 с.
7. Рубинштейн С. Л. Основы психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер Кот, 1999. – 720 с.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Bekh I. D. Vykhovannia osobystosti : u 2 kn. Kn. 1 : Osobystisno oriientovanyi pidkhdid: teoretyko-tekhnologichni zasady : navch.-metod. vydannia / I. D. Bekh. – K. : Lybid, 2003. – 280 s.
2. Bekh I. D. Vykhovannia osobystosti : u 2 kn. Kn. 2 : Osobystisno oriientovanyi pidkhdid: naukovopraktychni zasady : navch.-metod. posib. / I. D. Bekh. – K. : Lybid, 2003. – 344 s.
3. Bohush A. M. Etychni besidy v 1–3 klasakh / A. M. Bohush, O. I. Smolska. – K. : Rad. shkola, 1981. – 140 s.
4. Efimova L. G. Formirovanie npravstvennykh kachestv u podrostkov v processe igrovoj dejatel'nosti vo vneurochnoe vremja : dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.01 / L. G. Efimova. – K., 1991. – 168 s.
5. Kijan L. F. Vospitanie berezhlivosti kak npravstvennoj cherty uchashhihsja-podrostkov : dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.03 / L. F. Kijan. – K., 1985. – 184 s.
6. Psihologija : slovar' / pod red. A. V. Petrovskogo, M. G. Jaroshevskogo. – 2-e izd., ispr. i dop. – M. : Politizdat, 1990. – 434 s.
7. Rubinshtejn S. L. Osnovy psihologii / S. L. Rubinshtejn. – SPb. : Piter Kot, 1999. – 720 s.

Received June 14, 2017

Revised July 12, 2017

Accepted August 11, 2017